

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет

Кафедра історії України

Дипломна робота магістра

з теми: «Вірменські громади України у XIV-XVIII ст.»

Виконала:

студентка II курсу магістратури
спеціальності 014 Середня освіта (Історія)

Гораш Інна Юріївна

Науковий керівник:

кандидат історичних наук, доцент

Сидорук Сергій Антонович

Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2018 рік

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Історіографія проблеми. Джерельна база дослідження.....	7
1.1. Вірменські колонії у дослідженнях істориків.....	7
1.2. Джерельна база роботи.....	14
Розділ 2. Чисельність і структура розселення вірмен в Україні. Економічна діяльність вірменських поселенців.....	18
2.1. Поява і розвиток вірменських поселень в Україні.....	18
2.2. Вірмени і східна торгівля.....	24
2.3. Вірмени в ремісничому виробництві та інших сферах діяльності.....	29
Розділ 3. Правовий статус вірменських колоній.....	38
3.1. Вірменський магістрат Кам'янця-Подільського.....	38
3.2. Правовий статус вірменської громади Львова.....	45
3.3. «Jux armenogum» малих вірменських громад.....	54
Розділ 4. Релігійне та культурне життя.....	58
4.1. Релігійне життя вірменських громад. Вірменська католицька церква – феномен українського походження.....	58
4.2. Вірменські архітектура, живопис і література в Україні.....	72
Висновки.....	85
Список використаних джерел та літератури.....	89

ВСТУП

Унікальне географічне становище України, що в усі часи виступала своєрідним містком між Сходом та Заходом, призвело до того, що історичні процеси на українських землях в усі часи відбувались за участі не лише корінного етноса, але й представників інших національних груп. Цю тенденцію можна простежити на різних історичних етапах – від доби Давньоукраїнської держави, тісно пов'язаної із Візантією, варяжською Скандинавією та Великим степом, до наших днів, коли серед героїв Небесної сотні ми бачимо представників вірменського, білоруського та інших етносів, а в Антитерористичній операції на Донбасі спільно з українцями воюють добровольці з Грузії, Ічкерії, Білорусі та інших країн.

Серед народів, що тривалий час проживають на українських землях, тісно взаємодіючи з українцями, важливе місце займають вірмени. Починаючи з доби раннього Середньовіччя вірменські громади практично безпервно існували на теренах України, живучи насиченим економічним, політичним та культурним життям. На жаль, тривалий час історія українського вірменства займала досить неоднозначне місце у вітчизняній історіографії та історичній пам'яті. З одного боку, у багатьох історичних працях висвітлювались певні аспекти минулого вірменських громад, проводились тематичні конференції та круглі столи. З іншого боку, з суспільної пам'яті послідовно стирались чимало сюжетів, пов'язаних із проживанням на українських землях вірменського етносу. Яскравим прикладом може слугувати випадок сіл Кам'янець-Подільського району Великі Вірмени та Малі Вірмени, котрі при радянській владі були перейменовані, відповідно, у Велике і Мале Залісся.

Окрім недолугих пропагандистських акцій, мали місце й певні проблеми у висвітленні історії вірменських колоній. Так, значна увага приділялась вивченню «рушія суспільного прогресу», соціальної боротьби (практично відсутньої у вірменських громад принаймні до середини XVII ст.). Натомість

тривалий час практично неможливим було вивчення релігійних процесів, які відбувались у вірменській спільноті й помітно впливали на всі сторони життя вірмен-поселенців.

Тому **актуальність роботи** зумовлена необхідністю всебічного об'єктивного і неупередженого вивчення історії вірменських колоній на українських землях у XIV-XVIII ст.

Об'єкт дослідження – вірменські колонії на території сучасної України.

Предметом дослідження є демографічні процеси, правовий статус, економічне та культурно-релігійне життя вірменських громад.

Хронологічні рамки охоплюють період з XIV ст., коли з'явилися перші вірменські колонії на території України, до кінця XVIII ст., коли вірменські громади практично зникли внаслідок асиміляції серед оточуючого слов'янського населення.

Територіальні межі дослідження співпадають з територією сучасної України, однак переважно співпадають з кордонами українських земель Речі Посполитої; вірменські колонії в Криму та Північному Причорномор'ї характеризуються побіжно через обмеженість історіографії та джерельної бази.

Мета роботи: охарактеризувати розвиток вірменських колоній на українських землях у XIV-XVIII ст., визначити причини, рушійні сили та особливості цього розвитку.

Для реалізації цієї мети ми ставимо наступні **завдання**:

- охарактеризувати історіографію проблеми та джерельну базу дослідження;
- простежити зміни в чисельності та соціальній структурі вірменського населення, з'ясувати їх причини;
- охарактеризувати розвиток східної торгівлі як провідної галузі економіки вірменських колоній;
- дослідити діяльність вірменських колоністів у різних ремеслах, сільському господарстві та інших сферах;

- висвітлити процес розбудови та функціонування національних органів самоврядування українського вірменства: Вірменського магістрату Кам'янця-Подільського, вїтївства вірмен Львова, а також вірменських самоврядувань у малих містах і містечках;
- проаналїзувати релїгїйні процеси в середовищі українського вірменства;
- на прикладї архїтектури, лїтератури й живопису розглянути особливостї культурного життя вірменських громад середньовїчної й ранньомодерної України.

Методологїчні засади. При написаннї роботи було використано загальнонауковї принципи та методи пїзнання, котрї найбільш доцїльнї з точки зору всебїчного, повного та комплексного висвітлення досліджуваної проблеми. Керуючись принципами науковостї та історизму, автор розглядає досліджувану проблему в залежностї від конкретних соціальних, економічних, політичних реалїй, бере до уваги комплекс чинникїв рїзного характеру, що впливали на хїд вїйни, враховує релїональнї та часовї особливостї. Реалїзація принципу об'єктивностї дозволила уникнути упереджених, ідеологїчно чи політично заангажованих тверджень при висвітленнї земської політики рїзних політичних сил. Відповїдно до принципу системностї комплексно розглядаються рїзні аспекти досліджуваної проблеми. Сповїдуючи принцип свїтоглядної толерантностї, авторка з повагою ставиться до думок інших дослідникїв. Методи аналізу та синтезу дозволили розрїзненї факти про вірменські колонїї в Україні звести в єдину досліджувану проблему, видїлити її складовї частини. Матерїал роботи поданий відповїдно до проблемно-хронологїчного принципу. Це дало змогу поєднати рїзні засоби історичного дослідження, не порушуючи цїлїсностї дослідження, дозволило простежити тенденцїї історичного процесу на загальнодержавному та релїональному рївнях. Використання методїв аналогїї, логїчного та статистичного аналізу дозволили викласти матерїал у чїткїй послїдовностї та логїчнїй завершеностї, виокремити основнї етапи

історії українського вірменства, виявити ті аспекти його історії, які актуальні для суспільно-політичного й економічного життя в умовах сьогодення.

Методологічна база дослідження сприяла реалізації його мети і завдань.

Практичне значення дипломної роботи полягає в тому, що її положення можуть бути використані при підготовці до семінарських занять у закладах вищої освіти, уроків з історії України та всесвітньої історії у загальноосвітній школі, при написанні курсових та бакалаврських робіт.

Структура роботи визначається метою та завданням дослідження. Вона складається з вступу, чотирьох проблемних розділів, висновків та списку використаних джерел і літератури.

ВИСНОВКИ

Історіографія проблеми достатньо обширна. Тим не менш, жодної цілісної праці з історії вірменських колоній на українських землях досі немає. Проте, у працях багатьох українських, вірменських, почасти польських і російських істориків висвітлювались різні аспекти досліджуваної проблематики. Серед вітчизняних вчених особливо значним є внесок Я. Дашкевича, сучасних дослідників М. Капралю, С. Крамара, І. Бойка, М. Петрова тощо. З числа вірменських істориків особливо слід виділити В. Григоряна – автора унікальної на сьогоднішній день узагальнюючої праці з історії вірменських колоній Поділля. Також до розробки теми долучились польські історики В. Марчинський, О. Пшездецький, Р. Круль-Мазур.

Основу джерельної бази дослідження становлять опубліковані документи, що дозволяють охарактеризувати правовий статус вірменських громад та їх взаємовідносини із представниками інших етнічних груп. Це, зокрема, упорядковані та опубліковані М. Капралем привілеї вірменської громади Львова, матеріали вірменського в'їтівського суду Кам'янця-Подільського, грамоти, адресовані різним вірменським громадам та посадовим особам. Також значну цінність становлять пам'ятки вірменської національної історіографії, створені на українських землях у ранньомодерний час, зокрема, «Кам'янецька хроніка» та книга «Потрійний Львів» Б. Зіморовича.

Проживання вірмен на території сучасної України зафіксоване вже в період раннього Середньовіччя, коли вони оселяються на території візантійського Криму. В Київській Русі перші вірменські переселенці, ще не організовані в колонії, з'являються в XI ст.; переважно це були представники купецтва, інтелектуальних та мистецьких професій (лікарі, художники). Масове переселення вірмен на українські землі починається у XIII-XIV ст., коли виникають перші колонії вірмен у Кам'янці-Подільському, Львові, Луцьку. Надалі кількість вірменських колоній зростала, вони почали

виникати у відносно невеликих населених пунктах – Снятині, Бродах, Станіславові, Лисці, Жванці, Студениці. Паралельно зростала чисельність вірменського населення, загальна кількість якого сягала кількох десятків тисяч осіб. Однак вже в XVII ст. загальна кількість вірмен зменшується, починається процес асиміляції вірменських колоністів чисельно та культурно домінуючими в українських містах поляками.

Економічною основою існування вірменських колоній тривалий час була транзитна торгівля зі Сходом, в якій вірменські купці з українських земель співпрацювали із співвітчизниками, що проживали на землях османської імперії. Торгівельні операції охоплювали територію Порту, Перської імперії, індійських держав; крім того, східні товари вірменські купці розповсюджували не лише на території України, але й на решті території Речі Посполитої, а також у більшості європейських держав. Для забезпечення цієї торгівлі існували об'єднання купців; крім купців, торгівельний персонал включав агентів-факторів, прикажчів, слуг, фурманів тощо. Головними предметами торгівлі були спеції, тютюн, східні тканини та шкіряні вироби (в першу чергу, сап'янові). Однак упродовж XVII-XVIII ст. масштаби східної торгівлі поступово зменшувались, що призвело до змін в структурі колоній (зменшилися колонії у Львові, Кам'янці, натомість виникли вірменські громади у Бродах, Лисці) та переорієнтації на внутрішню торгівлю.

Ділова активність вірменського населення не обмежувалась лише торгівлею. Серед вірмен існував чисельний прошарок ремісників різних спеціальностей. Особливо славились вірменські майстри-каменотеси та будівельники, фахівці з обробітку шкіри, зокрема, вичинки сап'яну. Окремі українські вірмени обирали для себе екзотичні заняття на кшталт роботи драгоманом, найманства тощо.

З правової точки зору статус вірменських громад помітно відрізнявся. Так, найширшу серед усіх колоній автономію отримали в 1496 р. вірмени Кам'янця-Подільського, в'їтівський суд яких не лише розглядав судові

справи, але й вирішував адміністративні питання, тим самим вступаючи, як національний репрезентативний орган. Очолював колонію в'їт, керівні функції також виконували «рада сорока» і цехмістри вірменських цехів.

Вірмени Львова отримали обмежене самоврядування ще в середині XIV ст., однак до початку XVI ст. вони вели боротьбу з райцями польського магістрату. У 1519 р. було підготовлено переклад польською та українською мовою Судебника Мхитара Гоша, після чого королівським указом місцеві вірмени отримали право окремої юрисдикції.

Вірменські колонії у невеликих населених пунктах – Станіславові, Бережанах, Бродах, Снятині, Студениці, Жванці та інших – мали ті ж органи самоврядування, що й громади вірмен у великих містах. Однак їх компетенція була обмеженою у порівнянні з колоніями Львова та Кам'янця, а в приватних містах власник мав право перегляду справи. При цьому дуже часто вірменські спільноти тривалий час боролись за самоврядування, а в окремих випадках так і не змогли її отримати.

Становим хребтом середньовічної та ранньомодерної вірменської ідентичності була національна церква – Вірменська постольська, яка за богословськими засадами є монофізитською і відрізняється від православних і католицької, вірою в одну (божественну), а не дві (божественну та людську) природу Ісуса Христа. Тому на українських землях вірменські переселенці активно створювали парафії Вірменської апостольської церкви, для координації яких була організована єпархія з центром у Львові. Починаючи з 1620-х рр., частина вірменських ієрархів на чолі з єпископом підтримала ідею унії із Римом, утворивши в результаті Вірмено-католицьку церкву. Упродовж XVII – початку XVIII ст. унія поширилась у вірменських колоніях на українських землях, до нової церкви перейшли більшість віруючих. Проте одночасно відбувався процес асиміляції вірменського населення, що призводило до скорочення кількості віруючих внаслідок переходу до римо-католицьких парафій.

Жителі вірменських колоній жили насиченим культурним життям. Найяскравішим свідченням вірменської культури є архітектура, представлена переважно сакральними спорудами. У своїй еволюції вона пройшла два основних етапи – спершу будівлі споруджувались відповідно до традицій вірменського національного зодчества (Успенський кафедральний собор у Львові, Миколаївська/Богоявленська церква у Кам'янці-Подільському), однак згодом починають домінувати храми західноєвропейського зразка (Станіславів, Жванець, Миколаївський собор у Кам'янці). Вірменський живопис в Україні розвивався паралельно у кількох напрямках – ікони, фрески, станковий живопис. Яскравим культурним явищем стала також вірменська література, створювана вірменською і вірмено-кипчацькою мовами; для неї характерне поєднання духовних і світських сюжетів, поступовий відхід від національної тематики та конвергенція вірменської літературної мови із польською та українською мовами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Акти Вірменського суду міста Кам'янця-Подільського XVI століття // Український історичний журнал. 1964. № 5. С. 140-152.
2. Акты армянского суда г. Каменец-Подольского (XVI в.) / Подготовка текста и предисловие В.Р.Григоряна. Ереван, 1963. 284 с.
3. Армянский судебник Мхитара Гоша. Пер. с древнеарм. А. А. Паповяна. Ереван, 1954. 174 с.
4. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, Высочайше учрежденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Часть пятая. Акты о городах (1432-1798). Том 1. Киев, 1869. 636 с.
5. Зіморевич Б. Потрійний Львів. Львів, 2002. 230 с.
6. Кам'янецька хроніка (уривки) / Переклад і коментарі О.І. Божка // Східний світ. 2015. № 3. С.126-144.
7. Кам'янецька хроніка // Жовтень. 1985. № 4. С.95-105.
8. Каменецкая хроника (1620-1621 гг.) // Османская империя в первой четверти XVII ст. / Под ред. И. Петросяна. Москва, 1984. С. 107-126.
9. Патерик Києво-Печерський / Перекл. та прим. І. Жиленко. Київ, 2001. 348 с.
10. Українські грамоти XV століття / Підгот. тексту, вступ. стаття і коментарі В.М. Русанівський. Київ, 1965. 163 с.
11. Привілеї національних громад міста Львова / Упор. М. Капраль. Львів, 2000. 576 с.

Монографії, статті

12. Александрович В. С Малярі вірменського походження у Львові перед серединою XVII століття // Марра Mundi. Збірник наукових праць. Нью-Йорк-Київ, 2003. С.190-208.

13. Арсенян М. Місце вірменських храмових споруд у системі поселень України. Київ, 2013. 197 с.
14. Білецька О. Поділля на зламі XIV-XV ст.: До витоків формування історичної області. Одеса, 2004. 413 с.
15. Бойко І. Застосування вірменського права на території України (XIV-XVIII ст.) // Вісник Львівського університету внутрішніх справ. 2002. №1. С.4-11.
16. Бойко І. Надання судового самоврядування вірменській громаді м. Львова (XVI-XVIII ст.) // Вісник Академії правових наук України. 2002. Випуск 3 (30). С.72-80.
17. Бойко І. Правове становище вірменської громади Кам'янця-Подільського // Право України. 2002. № 5. С. 142-146.
18. Будзей О. Вулицями Кам'янця-Подільського. Львів, 2005. 272 с.
19. Владимирский-Буданов М. Ф. Немецкое право в Польше и Литве. Санкт-Петербург, 1868. 302 с.
20. Владимирский-Буданов М. Ф. Население Юго-западной России от половины XV в. до Люблинской унии (1569 г.). Киев, 1891. 216 с.
21. Гаюк І. А. Вірменська Церква в Україні. Львів, 2002. 128 с.
22. Гаюк І. А. Вірменська Церква в Україні: сторінки історії // Релігійна панорама. 2002. №2(18). С.75-87.
23. Гаркавец А. Н. Тюркские языки на Украине. Киев, 1988. 162 с.
24. Геворгян Т. Армянский кафедральный собор во Львове. Предыстория и настоящее. Львов, 2012. 37 с.
25. Григорян В. Р. Об актовых книгах армянского суда г. Каменец-Подольска (XVI-XVII вв.) // Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы. Москва, 1964. Т.1. С.276-296.
26. Григорян В. История армянских колоний Украины и Польши (армяне в Подолии). Ереван, 1980. 256 с.
27. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т.4: XIV-XVI віки – відносини політичні. Київ, 1993. 544 с.

28. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т.6: Житє економічне, культурне, національне XIV- XVI віків. Київ, 1995. 670 с.
29. Данник К. О. Образотворче мистецтво вірмен в українському культурному просторі // Культура України. Випуск 58. Київ, 2017. С.137-146.
30. Дашкевич Я. Р. Армянское книгопечатание на Украине в XVII в. // Историко-филологический журнал. 1963. № 4. С.115-130.
31. Дашкевич Я. Грамота Федора Дмитровича 1062 року: (Нарис з української дипломатики) // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. Київ, 1962. №4. С.9-20
32. Дашкевич Я. Р. Давній Львів у вірменських та вірменсько-кипчацьких джерелах // Україна в минулому. Київ-Львів, 1992. Вип. 1. С.8-11.
33. Дашкевич Я. Захарій Гамоцький – вірменин з України, дворянин у Швеції, та його зустрічі з Богданом Хмельницьким (1655 р.) // В кн.: Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури. Львів, 2007. С.130-138.
34. Дашкевич Я. Первый армянский книгопечатник на Украине Ованнес Карматанянц // В кн.: Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури. Львів, 2007. С.88-97.
35. Дашкевич Я. Розселення вірменів на Україні в XI-XVIII ст. // Український історико-географічний збірник. Вип. 1. Київ, 1971. С. 90-155.
36. Дашкевич Я. Симеон дпир Легаці – хто он? // В кн.: Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури. Львів, 2007. С.77-86.
37. Дашкевич Я. Типологія актів з історії щоденного життя Львова (вірменська колонія кінця XVI – початку XVII ст.) // Український археографічний щорічник. Київ, 1999. Вип. 3-4. С.129-171.
38. Дашкевич Я. Ян Ласицкий и его очерк об армянах на Украине в 70-х гг. XVI в. // В кн.: Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури. Львів, 2007. С.70-76.

39. Долинська М. Львів: простір на тлі мешканців (XIII-XIX ст.). Львів, 2014. С.168
40. Доронович М. Армяне в Подолии и первая церковь их в городе Каменце, ныне градская церковь православная во имя святителя Николая // Труды Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии. Вып.2. Каменец-Подольск, 1879. С.261-273.
41. Езян К. Насильственная уния армян Польши с римской церковью. Санкт-Петербург, 1884. С.364
42. Задорожнюк А. Б., Петров М. Б. Вірменський храм Св. Миколи XV-XVIII ст. у Кам'янці-Подільському: історія пам'ятки. Кам'янець-Подільський, 2009. С.64
43. Захаркевич С. Армяне Речи Посполитой: анализ модели культурной адаптации // Художественная культура армянских общин на землях Речи Посполитой: Материалы Международной научной конференции. / сост. И. Н. Скворцова. Минск, 2013. С. 20-28.
44. Зотова Т. Вірменська громада в Кам'янці-Подільському XVI-XVII ст. // Київські історичні студії: Науковий журнал. 2016. №2. С.117-124.
45. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область / Ред. кол.: М.І.Мехеда (гол. ред.) та ін. Київ, 1971. С.708
46. Капраль М. Національні громади Львова XVI-XVIII ст. (соціально-правові взаємини). Львів, 2003. С.440
47. Капраль М. Привілеї національних громад міста Львова XIV-XVIII ст. (Історико-джерелознавчий огляд) // Привілеї національних громад міста Львова (XIV-XVIII ст.). Львів, 2000. С.5-37.
48. Капраль М. Правовий устрій вірменської громади Львова XIV-XVIII ст. // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). Київ, 2002. Вип. 2. С.136-150.
49. Капраль М. Шляхи асиміляції національних громад Львова в XVI-XVIII ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 2003. Вип. 38. С.45-62.

- 50.Ковальський А. Сакральна архітектура Поділля XVII-XVIII ст. Вірменська спадщина // Вісник Львівської національної академії мистецтв. Випуск 32. Львів, 2017. С.264-274.
- 51.Колупаев В. Армянский монастырь в Венеции: его культурные и книжные связи с Россией // Восточная коллекция. 2011. №2(45). С.22-27.
- 52.Компан О. С. Міста України в другій половині XVII століття. Київ, 1963. С.264
- 53.Крамар С. І. Самоврядування вірменської громади міста Кам'янець на Поділлі у XVI-XVII століттях // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2012. № 2(6).
- 54.Крамар С. І. Місто Кам'янець на Поділлі у XIV-XVIII століттях: магдебурзьке право, судочинство та самоврядування громад. Історико-правовий нарис. Кам'янець-Подільський, 2012. С. 336
- 55.Линниченко И. А. Черты из истории сословий в Юго-Западной (Галицкой) Руси XIV-XV в. Москва, 1894. С.249
- 56.Линниченко И. А. Общественная роль армян в прошлом Юго-Западной России // Чтения в Историческом обществе Нестора летописца. Киев, 1895. Кн. 9. С.140-148.
- 57.Липа К. Під захистом мурів (3 історії української фортифікації X-XVII ст.). Київ, 2007. С.184
- 58.Липка Р. М. Ансамбль вулиці Вірменської. Львів, 1983. С.112
- 59.Осетрова Г. Драгомани в Кам'янці-Подільському у XVII-XVIII столітті // Хотинщина в контексті воєнного протистояння Росії, Австрії і Туреччини у XVIII ст. (до 275 річниці Ставчанської битви): Матер. наук.-практ. конф. (м. Хотин, 12 вересня 2014 р.). Кам'янець-Подільський С.75-80.
- 60.Осіп'ян О. Л. Реляція львівського католицького архієпископа Яна-Анджея Прухницького (1622 р.) як джерело з історії вірменської

- громади Львова // Український історичний журнал. 2006. № 2. С.190-205.
- 61.Осіп'ян О. Л. Запрошення вірмен до Львова галицькими князями Данилом та Левом Даниловичем у «*Topographia civitatis Leopoldinae*» Іоганна Алембека: особливості ренесансного історієписання // Український історичний журнал. 2012. №6. С.145-168.
- 62.Осіп'ян О. Л. Винайдення престижних предків у контексті світогляду міського патриціату Львова XVII ст.: «перші німці» та «двозначні вірмени» в «Потрійному Львові» Ю.Б.Зиморовича // Український історичний журнал. 2013. №5. С.169-208.
- 63.Осіп'ян О. Л. Соціальна циркуляція минулого й історичні уявлення на мікрорівні: вигадане військове співробітництво вірмен із татарами на службі у князя Лева Даниловича в «Потрійному Львові» Ю.Б.Зиморовича (1660-ті рр.) // Український історичний журнал. 2015. №6. С.131-158.
- 64.Осіп'ян А. Л. Возникновение армянских торговых колоний во Львове и Каменце-Подольском и их роль в торговле со странами Причерноморья и Восточного Средиземноморья во второй половине XIII – первой половине XV вв. // *Studia Historica Europae Orientalis = Исследования по истории Восточной Европы*. Вып.5. Минск, 2012. С.54-84.
- 65.Петров М. Б. Історико-топографічний розвиток вірменських кварталів Кам'янець-Подільського у XV-XVII ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2005. Т. 15. С.322-340.
- 66.Петров М. Б. Про час виникнення та адміністративно-правовий устрій вірменської громади Кам'янець-Подільського у XIV-XVIII ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2007. Т.17. С.140-160.
- 67.Петров М. Б. Вірмени на Поділлі. Кам'янець-Подільський, 1995. С.38

- 68.Пінгірян Г. П. З історії боротьби українських вірменів проти насильницького запровадження унії в 30-х роках XVII ст. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. 1963. № 5. С. 46-51.
- 69.Пламеницька О. Сакральна архітектура Кам'янця на Поділлі. Кам'янець-Подільський, 2005. С.338
- 70.Пламеницька О. Castrum Canecensis. Фортеця Кам'янець: (пізньоантичний – ранньомодерний час). Кам'янець-Подільський, 2012. С.672
- 71.Сас П. М. Хотинська війна 1621 року: монографія. Київ, 2011. 520 с.
- 72.Сас П.М. Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI вв. Київ, 1989. С.232
- 73.Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Киев, 1895. 247 с.
- 74.Сецинский Е. Приходы и церкви Подольской губернии. Каменец-Подольск, 1901. С.1064
- 75.Сидоренко О.Ф. Українські землі в міжнародній торгівлі (IX-XVIII ст.). Київ, 1992. С.229
- 76.Смірнов Ю. Храм Святого Архістратига Михаїла (колишній костел кармелітів босих) // Галицька брама. 2011. №5-6. С.30-37.
- 77.Троневиц П., Хілько М., Сайчук Б. Втрачені християнські храми Луцька. Луцьк, 2001. С.81
- 78.Шевченко Ф. П. Армяне в украинском казацком войске XVII-XVIII в. // Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. Киев, 1965. Вып. 2. С.90-93.
- 79.Barącz S. Zywoty sławnych Ormian w Polsce. Lwów, 1856. 273 s.
- 80.Krol-Mazur R. Miasto trzech nacji. Studia z dziejow Kamienca Podolskiego w XVIII wieku. Krakow, 2008. 690 s.
- 81.Marczynski W. Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii Podolskiej z rycinami i mapami. T.1. Wilno, 1820. 183 s.

82. Prusiewicz A. Kamieniec Podolski. Szkic historyczny. Kijow-Waszawa, 1915. 128 s.
83. Przędziecki A. Podole, Wołyń, Ukraina: Obrazy miejsc i czasów. Wilno, 1841. 115 s.
84. Stopka K. Interakcje etniczne w mieście staropolskim. Kamieniec Podolski w ujęciu źródeł ormiańskich od XV do połowy XVII wieku // Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej. 2010. T. XI. 85-124 s.

Автореферати дисертацій

85. Капраль М. М. Національні громади Львова XVI - XVIII ст. (соціально-правові взаємини): Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / М.М. Капраль; НАН України, Ін-т українознав. ім. Івана Крип'якевича. Львів, 2004. 34 с.
86. Осіп'ян О. Л. Економічний розвиток вірменських колоній в Галичині, на Поділлі та Буковині в XIV-XIX ст.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О.Л. Осіп'ян; Донец. держ. ун-т. Донецьк, 1999. 19 с.

Довідкові видання, путівники

87. Армянская Апостольская Церковь: святые, мученики, видные священнослужители, богословы, христианские деятели культуры: словарь. Москва, 2007. 72 с.
88. Гаркавець О. Вірмено-кипчацькі рукописи в Україні, Вірменії, Росії. Каталог. Київ, 1993. 328 с.
89. Пламеницька О. Кам'янець-Подільський: туристичний путівник. Львів, 2007. 320 с.

Інтернет-ресурси

90. Вірменська церква у Бережанах // https://risu.org.ua/ua/relig_tourism/religious_region/65485/

91. Вірменська церква Успіння Превятої Богородиці, Снятин // https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/77096_armyanskaya-cerkov-uspeniya-presvyatoy-bogorodicy.htm
92. Длугош Я. Анналы или Хроники славного королевства Польского // <http://www.vostlit.info/Texts/rus5/Dlugos/frametext1.htm>
93. Завадская Ю. Последний форпост христианства на Подолии // https://risu.org.ua/ru/relig_tourism/religious_region/29465/
94. Лисець. Вірменська колонія // <http://www.info-library.com.ua/libs/kraeznavstvo/32-lucec/87-virmenska-kolonija.html>
95. Пагор В. Дарча грамота Сінана про будівництво вірменської церкви в Кам'янці-Подільському (із досліджень Я. Дашкевича) // <http://kampod.name/darcha-hramota-sinana-pro-budivnytstvo-virmenskoji-tserkvy-v-kamyantsi-podilskomu-iz-doslidzhen-ya-dashkevycha>
96. Юзбашян К. М. «История Хотинской войны» Иоаннеса Каменецкого // http://www.vostlit.info/Texts/rus9/Kamenec_2/text.phtml?id=7949